

І. П. ЯЩУК*Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія*

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В 20-х — НА ПОЧАТКУ 30-х років ХХ СТОЛІТТЯ

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 44(1), с. 9—14

Викладено результати дослідження процесу становлення системи вищої педагогічної освіти в Україні, що відбувся у 20-х — на початку 30-х років ХХ ст. Умовно виокремлено етапи: 1917–1919 рр.; 1920–1928 рр.; 1929–1933 рр. та розкрито об'єктивні чинники освітніх реформ, змін професійної педагогічної освіти в цей період.

Вища педагогічна школа України пройшла у своєму становленні та розвитку етапи, що і загалом вища школа, хоча й мала певні специфічні особливості, пов'язані з об'єктивними закономірностями соціально-політичного, економічного і культурного розвитку країни, якісними та кількісними змінами у суспільстві, соціальними вимогами, характером культурних перетворень тощо.

В історико-педагогічній науці існує безліч підходів щодо визначення хронологічних меж генези вищої педагогічної освіти в Україні саме в цей період.

Педагогічна освіта могла розвиватися лише як відповідь на ті зміни, що відбувалися в системі народної освіти, яка переживала період пошуків і оформлення радянської школи. Автором першого проекту щодо створення нової радянської системи освіти в Україні виступив тодішній народний комісар освіти Г. Гринько. Розроблену ним Схему освіти УРСР було ухвалено на Всеукраїнській нараді у справі освіти в липні 1920 року. Організаційною формою соціального виховання проголошувався дитячий будинок, де кожна дитина знайде собі не тільки тимчасовий чи постійний притулок, тут вона має одержати все, що потрібне їй для життя, для виховання [3].

Схема шкільної освіти за проектом Г. Гринька передбачала:

1. Дошкільне соціальне виховання (дитячий садок, дитячий будинок, комуна, колонія тощо) — від 4 до 8 років.

2. Соціальне шкільне виховання (трудова семирічна школа, яка поділяється на два концентри: чотирирічний — з 8 до 12 років і трирічний — з 12 до 15 років).

3. Професійну освіту:

а) професійна школа — дво- або трирічна з однорічним після того практичним стажем — для підготовки кваліфікованих робітників;

б) технікум — з трирічним курсом — для підготовки інструкторів;

в) інститут — з чотирирічним курсом — для підготовки висококваліфікованого спеціаліста-практика;

г) академія — з дворічним курсом — для підготовки з тієї чи іншої галузі [3, 182–183].

Проте з часом до запропонованої Г. Гриньком схеми було внесено певні зміни. З неї було вилучено наукову вертикаль, вважаючи її зайвою за наявності наукових установ у кожній сфері, на які поділялася професійна освіта (індустріальна, агрономічна, соціально-економічна, педагогічна тощо). Технікуми нарівні з інститутами пропонувалося віднести до категорії вищих навчальних закладів, хоча кожен з них мав своє конкретне призначення: технікуми повинні були го-

тувати вузького спеціаліста, а інститути — спеціаліста-адміністратора та організатора. Головний акцент зміщувався на поєднання вже першої ланки школи — трудової з виробництвом.

Проте подальше співіснування двох республік у складі єдиного Союзу РСР закономірно призвело до уніфікації двох освітніх систем згідно з єдиним планом господарської перебудови СРСР [7]. У квітні 1930 р. на Всесоюзній партійній нараді в Москві тодішній народний комісар освіти М. Скрипник виступив з доповіддю про основні засади єдиної системи народної освіти, в основу якої було покладено принципи організації російської освітньої системи. ЦК ВКП (б) постановою від 25 серпня 1932 р. затвердив низку резолюцій Всесоюзної партійної наради, згідно з якою в Україні, по-перше, семирічні школи повинні перетворитися на десятирічні шляхом утворення третього концентру; по-друге, ті технікуми, які не переведені в статус інститутів, мають перейти до категорії середніх шкіл; по-третє, для задоволення нових складних завдань культурного будівництва передбачалося створення університетів [5].

До перших практичних кроків на шляху створення вищої педагогічної школи варто віднести розроблення спеціальної інструкції про реорганізацію навчального процесу в учительських семінаріях та інститутах. Основними її положеннями були: ознайомлення майбутніх вчителів з історією революційного руху, історією побудови соціалізму; введення ручної праці, образотворчого курсу українознавства — ґрунтовне вивчення української мови і літератури, природи і населення, минулого і сучасного, економічного й етнографічного побуту, народного мистецтва; ознайомлення з найбільш практичними методами дослідження здібностей учнів; розвиток у майбутніх учителів звички і любові до продуктивної праці, і ознайомлення їх не лише в теорії, а й на практиці з методами створення самоврядування в школі [2].

Насамперед вирішувалося питання педагогічної освіти як вищої, оскільки курс на

розвиток вищої школи наражався на гостру критику з боку деяких працівників профспілок та господарчих органів, які висловлювали думку про те, що в голодній і неписьменній країні вища освіта є розкішшю. Спочатку треба навчити країну грамоти, а потім давати вищу освіту [7]. Однак такий підхід було визнано хибним і взято курс на вирішення обох завдань одночасно: ліквідації неписьменності і надання вищої освіти [7]. Таку політику широко підтримували педагоги на місцях. Так, у травні 1919 р. було проведено нараду освітян Чернігівщини, на якій розроблено пропозиції щодо перебудови педагогічних закладів губернії. Учасники наради дійшли висновку, що підготовка вчителів у діючих учительських інститутах і семінаріях була недостатньою, а тому замість них слід у наступному навчальному році відкрити на Чернігівщині декілька інститутів народної освіти для підготовки вчителів першого і другого ступенів єдиної трудової школи з чотирирічним терміном навчання. Нарада прийняла рішення, що:

- Інститут Народної освіти має бути вищим навчальним закладом, в якому здійснюватиметься підготовка працівників усіх галузей народної освіти;
- педінститут є вищим спеціальним навчальним закладом, який має готувати спеціалістів-педагогів із широким науково-педагогічним кругозором, які володіють усіма методами наукового дослідження, здатні вільно застосовувати ці методи для вирішення завдань навчання і виховання і, нарешті, зацікавлені стежити за розвитком педагогічної думки і відкриттям у тій або іншій науковій галузі [6].

Учасники наради наголосили, що підготовка вчителя для першого ступеня школи не може бути нижчою, ніж для вищого. Чим нижчий ступінь школи, в якій доводиться працювати вчителю, тим глибшою і серйознішою має бути його педагогічна підготовка [6].

Задоволення нагальних потреб підготовки висококваліфікованих кадрів для радянської школи було покладено на Інститути Народ-

ної освіти (ІНО), інтенсивне створення яких починається з 1921 р. Їхнє цільове призначення визначалося як об'єднання наукової підготовки з педагогічною. Університети у Києві, Харкові, Одесі, Кам'янець-Подільському, педагогічні інститути у Катеринославі, Глухові, Вінниці, Миколаєві, Чернігові, Житомирі, Херсоні, історико-філологічний інститут у Ніжині, Вищі жіночі курси у Києві, Одесі, Харкові було реорганізовано в Інститути Народної Освіти, учительські семінарії — у Вищі педагогічні курси [7].

Інститути, які створювалися в Україні, не були однорідними як за типами, так і за структурою. Свідченням того, є, наприклад, такі факти. До складу Херсонського ІНО входили три відділення (шкільне, позашкільне і дошкільне) з викладанням російської та української мови, а також єврейської культури і літератури [7].

Водночас у структурі Київського ІНО функціонували два факультети: соціального виховання і профосвіти з однорічним підготовчим факультетом. На факультеті соцвиху готували працівників вищої кваліфікації для дитячих садків, дитячих будинків, школи. Він складався із двох відділів: шкільного, що готував кадри для масової школи, та дошкільного, випускники якого працювали з глухоними, сліпими та дітьми з розумовими відхиленнями. У Миколаївському ІНО був лише один факультет соціального виховання, до складу якого входили соціально-економічне, словесно-історичне, фізико-математичне та хіміко-біологічне відділення. Викладання проводилося російською мовою [8].

На I Всеукраїнській конференції у липні 1922 р. було розглянуто навчальний план і тимчасове положення про педкурси. Згідно з цими документами 3-річні педкурси Головпрофосу України визначалися як тимчасова установа, яка не є вищим ступенем у системі педагогічної освіти. Курси призначені для дорослих, що скінчили профшколу типу індустріально-технічного або сільськогосподарського типу зі стажем, і повинні скеровувати свій розвиток у бік природного поступового перетворення на соцвих [8]. В операційному ж плані відділу педосвіти на

1922 рік було чітко означено, що 3-річні педагогічні курси соцвиху становлять собою довготермінові педагогічні установи, що дають середню педосвіту [4, 26]. При цьому середня педагогічна освіта розумілася не як нижчий щабель ІНО, а як заклад для підготовки самостійного робітника-організатора соцвиху.

Законом про запровадження загального навчання в Україні від 30 червня 1924 р. встановлювалося: загальне навчання дітей — 8–11 років; обов'язковий строк перебування у школах — чотирирічний; здійснення загального навчання в Україні протягом шести років (від 1925 до 1930 рр.) Це вимагало відкриття нових шкіл, а значить і підготовки педагогічних працівників для роботи в них. За даними Наркомосвіти України для розширення шкільної мережі потрібно було протягом п'яти років підготувати близько 53 тис. учителів [4]. Враховуючи навіть випускників педтехнікумів, потреби школи у педагогічних кадрах не задовольнялися повністю. Тому постало завдання не тільки збільшити пропускну спроможність уже діючих вишів, а й відкривати нові інститути, вдосконалювати форми підготовки вчителів і структуру вищих педагогічних навчальних закладів, мережа яких була недосконалою. В окремих округах їх було від двох до п'яти, в деяких — жодного. Наприклад, у Волинському окрузі — п'ять (Житомирський ІНО, Житомирський педтехнікум український, Коростишівський, Новоград-Волинський педтехнікуми і Житомирський педтехнікум єврейський), у Дніпропетровському — п'ять (Дніпропетровський ІНО та російський педтехнікум, Новомосковський, Павлоградський, Верхнедніпровський технікуми), тоді як у Миколаївському, Херсонському, Луганському та Одеському округах їх було мало [1].

Станом на 1924/1925 навчальний рік в Україні працювало 12 інститутів та 60 педагогічних технікумів, які навчали 15 тисяч студентів [5] і щорічно випускали близько 3,5 тисяч фахівців. Особливим досягненням цього періоду наркомос вважав помітне зростання серед студентів кількості робітників і селян, а також комсомольців та чле-

нів партії. Починаючи з 1925/26 навчального року, усі педагогічні технікуми (до цього часу 30 з них фінансувалися з місцевих бюджетів) були переведені на центральний держбюджет, що покращило їх матеріальне становище [5].

У 1927/1928 навчальному році загальна картина мережі та організаційної структури вищої педагогічної школи України мала такий вигляд: учительські кадри готували дванадцять факультетів соцвиху, чотири факультети профосвіти, 60 педтехнікумів, три педагогічні факультети при інститутах мистецтв, педагогічні відділення при Харківському технологічному інституті, Київському інституті народного господарства і при сільськогосподарському інституті, однорічні курси фізкультури та факультет політосвіти [8].

З метою поповнення учительських кадрів пролетарським елементом комплектування Інститутів Народної освіти значною мірою мало забезпечуватися за рахунок прийому випускників робітничих факультетів. Таких заходів було вжито тому, що на початку 20-х років попит на педагогічну освіту був найменшим. Шалений наплив під час вступу до вищих навчальних закладів спостерігався в індустріально-технічних та медичних інститутах [6].

У 1922 р. було прийнято тимчасове положення про вищі навчальні заклади України, яким визначалося, що щорічна кількість студентів, прийнятих в Інститути, встановлюється відповідно до загального господарського плану Республіки. Ця кількість встановлюється після попереднього узгодження з державними органами, які регулюють відповідну галузь господарства [2, 9]

Серед умов, яким мали б відповідати вступники до вишів, у тому числі педагогічних, називалися: а) знання загальні в обсязі трудової школи другого ступеня або профшколи з дворічним стажем чи технікуму — з річним; б) знання предметів напряму інституту; в) загальний і політичний розвиток; г) вік — не менше 18 років.

Повний перелік необхідного обсягу знань абитурантів визначався програмами, складе-

ними Інститутами і затвердженими Укрголовпрофосом [1].

З метою поліпшення якості підготовки педагогічних кадрів, розширення прав педагогічних рад, активізації наукової діяльності професорсько-викладацького складу інститутів Наркомосом було видано низку постанов, розпоряджень, інструкцій, тимчасових положень, які стосувалися основних питань життя і діяльності вищої школи: перегляду навчальних планів і програм, запровадження нових курсів тощо.

Високий професіоналізм учителя забезпечувався поєднанням теоретичної та практичної підготовки. Педагогічна практика студентів педвузів сприяла не лише вдосконаленню фахового рівня спеціаліста — предметника, а й щодо впровадження освітніх заходів у клубах, читальнях, проведення антирелігійної пропаганди та роботи по боротьбі з неписьменністю. Студент-практикант повинен був вивчати економічне, політичне життя та побут населення регіону, де він проходив практику, влаштовувати культурні й виробничі осередки. Це б унеможливило відрив педагога в його подальшій освітній діяльності від пролетарського трудового оточення, сприйняття ним учительської праці як роботи чистої на противагу брудній праці робітника і селянина.

Учасники III Педконференції (1924 р.) визнали недоцільним існування навчальних планів двох типів і визнали за необхідне виробити єдиний навчальний план, який би відповідав вимогам підготовки як педагога соцвиховника-організатора, так і педагога-предметника.

Після цієї конференції, яка визначила дитячий комуністичний рух основним змістом соціального виховання, головний акцент у вихованні та загальнопедагогічній підготовці майбутнього вчителя ставиться на педагогіці колективу і, відповідно, — здатності працювати у дитячому колективі. У навчальні плани більшості педвузів вводяться такі навчальні дисципліни, як педагогіка особистості і колективу, основні проблеми педагогіки, історія педагогічних течій, історія соціального виховання і рефлексології [6].

Особливого значення у досліджуваній період набуває проблема українізації педагогічних навчальних закладів. Нарком освіти України визначив для вищу термін цілковитої українізації; зокрема для педінститутів — 1926/1927 навчальний рік. Педагогічні технікуми мали самостійно скласти конкретний календарний план українізації із зазначенням точного терміну українізації окремих навчальних дисциплін [6]. Часто невиконання планів цього процесу та недотримання визначених термінів ховалося за фальшивими звітами або ж звільненням викладачів, які не спроможні були у стислі терміни перейти на українську мову викладання [8].

Свідченням позитивного поступу процесу націоналізації української педагогічної вищої школи було зростання кількості вищих педагогічних навчальних закладів (ІНО, вищих трирічних курсів, а з 1925 р. і педтехнікумів), у яких викладання проводилося українською мовою. Так, у 1923 р. ІНО з українською мовою викладання було 30,8 %, а вищих трирічних курсів — 33, 3 %, то в 1926 р. їхня кількість збільшилася, відповідно, до 41 % та 73 % [6].

Загалом підготовка педагогічних кадрів в Україні у 1927/1928 роках здійснювалася на 12 факультетах соцвиху, чотирьох факультетах профосвіти, у 60 педтехнікумах, трьох педагогічних факультетах при інститутах мистецтв, педагогічних відділеннях при Харківському технологічному інституті, Київському інституті народного господарства та при сільськогосподарському інституті, на одnorічних курсах фізкультури та факультеті політосвіти [6].

Отже, процес становлення та будівництва вищої педагогічної школи в Україні відбувався у надзвичайно складних політичних та економічних умовах: наростання класової боротьби, економічна і господарська розруха були на перешкоді будівництва нової української національної освітньої системи і, зокрема, вищої педагогічної школи. Проте за широтою освітньої роботи, злетом педагогічної думки, масштабністю організаційних перетворень, значущістю теоретичних напрацювань та їх практичного втілення в освітянській сфері кі-

нець першого — початок другого десятиріччя ХХ ст. стали, справді, визначальними як за багатством змісту, так і за значущістю для подальших зрушень у царині вищої педагогічної освіти в Україні.

Література

1. *Временное положение о высших учебных заведениях УССР*. Том 1. Временное Положение об Институтах. — Харьков, 1922. — С. 6–15.
2. *Ведомости о состоянии партийной работы в Институтах народного образования (ИНО)*. Тезисы, доклады, положения о профессиональном образовании. Протоколы заседаний комиссий по распределению стипендий в ВУЗах и др. документы учебных заведений. 13.01.1922–15.12.1922 // Центральный державный архив громадських об'єднань Ф. 1. ЦК Компартії України. — спр. 625, 106 арк.
3. *Дем'яненко Н. М.* Загальнопедагогічна підготовка вчителя в Україні (XIX — перша третина ХХ ст.): монографія / Н. М. Дем'яненко. — К.: ІЗМН, 1998. — 328 с.
4. *Зільберштейн А.* Система народної освіти / А. Зільберштейн, В. Ястржембський. — Х.: Держвидав України, 1929. — 320 с.
5. *Зотін М.* Педагогічна освіта на Україні / М. Зотін. — Харків: Держ. вид-во України, 1926. — 214 с.
6. *Положение о высших учебных заведениях, подготовительных курсах для поступления в ВУЗы* // Центральный державный архив громадських об'єднань Ф. 1. ЦК Компартії України. — спр. 625, арк. 86–106.
7. *Сірополко С.* Народна освіта на Советській Україні / С. Сірополко. — Варшава, 1934. — 162 с.
8. *Сірополко С. О.* Історія освіти в Україні / Ю. Вільчинський, Л. Масенко (ред.); Український вільний університет (м. Мюнхен, Німеччина), Друзі товариства ім. Григорія Ващенка / С. О. Сірополко — К.: Наук. думка, 2001. — 912 с.
9. *Скрипник М.* Основні засади єдиної системи народної освіти СРСР / М. Скрипник // Шлях освіти. — 1930. — № 5–6. — С. 11–19.
10. *Хропко П. П.* Київський державний педагогічний інститут ім. О. М. Горького. 1920–1990 / П. П. Хропко, О. Г. Лозовицький. — К., 1991. — С. 18.
11. *Ящук І. П.* Напрями підготовки та вимоги до вчителя у 20-ті роки ХХ століття / І. П. Ящук // Педагогічний дискурс: зб. наук. праць / [гол. ред. А. Й. Сиротенко]. — Хмельницький: ХГПА, 2008. — Вип. 4. — С. 187–192.

У дослідженні на основі опрацьованих і проаналізованих джерел, архівних матеріалів, історико-педагогічної літератури виокремлено та обґрунтовано етапи становлення системи вищої педагогічної освіти в Україні у 20-х — на початку 30-х років ХХ ст., а саме: 1917–1919 рр. — початок розбудови національної системи підготовки педагогічних кадрів; 1920–1928 рр. — становлення радянської вищої педагогічної школи; 1929–1933 рр. — перехід до нового змісту, форм та методів освіти педагога у вищих педагогічних навчальних закладах.

В исследовании на основании обработанных и проанализированных источников, архивных материалов, исторической педагогической литературы определены и обоснованы этапы становления системы высшего педагогического образования Украины в 20-х — начале 30-х годов ХХ ст.: 1917–1919 гг. — начало развития национальной системы подготовки педагогических кадров; 1920–1928 гг. — утверждение советской высшей педагогической школы; 1929–1933 гг. — переход к новому содержанию, формам, методам образования в высших педагогических учебных заведениях.

In a study based on processed and analyzed sources, archival materials, historical and educational literature reasonably allocated and higher stages of pedagogics education in Ukraine 20-early 30th century. 1917–1919. — start of the development of a national system of teacher training; 1920–1928 — establishment of Soviet higher educational schools; 1929–1933 — transition to the new content, forms and methods of education teacher in higher educational institutions.

Надійшла 23 лютого 2015 р.